

Urdu Dili İle Yazılmış Türkiye Seyahatnamelerine Genel Bir Bakış ve Türklerle İlgili Yazılmış İlk Seyahatname: Aine-i Freng

An Overview of Türkiye Travelogues Written in Urdu and the First Urdu Travelogue About Türkiye: *Aina-i Frang*

Arzu ÇİFTSÜREN¹

¹ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: A.Ç. 0000-0003-0590-348X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Arzu Çiftsüren (Dr. Öğr. Üyesi),
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Urdu Dili
ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E posta: asuren@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 07.08.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
07.09.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
14.09.2023

Kabul/Accepted: 14.09.2023

Atıf/Citation: Ciftsuren, Arzu. "Urdu Dili İle Yazılmış Türkiye Seyahatnamelerine Genel Bir Bakış ve Türklerle İlgili Yazılmış İlk Seyahatname: Aine-i Freng"
Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies 43 (2023), 55-69.
<https://doi.org/10.26650/jos.1342095>

öz

Seyahatnameler edebiyatta bir tür olmasının yanında pek çok bilim dalıyla da yakından ilgilidir. Ticarî, siyasî ve kültürel sebeplerle yapılan seyahatler sonucunda kaleme alınan seyahatnameler hiç şüphesiz yazıldığı dönemle ilgili tarihi bilgiler de içermektedir. Hıristiyanlar ve Müslümanlar için ruhanî öneme sahip, pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış İstanbul Doğu'dan Batı'ya pek çok medeniyetin ilgisini çekmiş, hakkında en çok seyahatname yazılan şehirlerin başında gelmiştir. Alt kıtada özellikle gemi seferlerinin artmasıyla seyyahların sayısı da artmıştır. Bunun sonucu olarak da bazı seyyahlar Avrupa seyahati dönüşü, bazı seyyahlar Mısır, Şam gibi İslam beldeleriyle birlikte İstanbul'a uğrarken kimi seyyahlar da hususi olarak İstanbul'a gelmişlerdir. Bu seyyahlar deneyim ve gözlemlerini önce gazetelerde neşretmişler sonrasında da seyahatname olarak yayınlamışlardır. Nevvab Muhammed Ömer Ali Han Avrupa dönüşü İstanbul'a uğramış dört gün burada kalmış ve diğer gezdiği ülkelerle birlikte buraya dair gözlemlerine seyahatnamesinde yer vermiştir. 1885 yılında seyahatname kitabı olarak yayınlanan *Aine-i Freng* Urdu dilinde Türklerle ilgili yazılmış ilk seyahatnamedir. İstanbul (bugünkü Sur içi), Beşiktaş ve Üsküdar olmak üzere İstanbul'u üç kısım halinde ele almıştır. Bu üç kısmı gezmiş, burada bulunan yapılarla ilgili ana hatlarıyla bilgi vermiştir. Ayasofya Camii yazarın özellikle zikrettiği yerler arasındadır. Bayramlarda top atma geleneği, mezar taşları ve başlıkları ile mezarlıklardaki servi ağaçları, vapur ve teknelerin çokluğu Ömer Ali Han'ın İstanbul'da bulunduğu süre zarfında dikkatini çeken hususlar arasındadır yer alır. İstanbul'u dünyanın en ilgi çekici şehri olarak tanımlamıştır. Ayrıca yazar Yeşilköy'e ve oradan Edirne'ye gitmiş, burada Türk raylı sistemini incelemiştir.

Anahtar Kelimeler: Aine-i Freng, Muhammed Ömer Ali Han, Urduca Seyahatname, Hindistan, İstanbul

ABSTRACT

Travelogues are not only a genre in literature but are also closely related to many branches of science. Travelogues written as a result of travels made for commercial, political, and cultural reasons undoubtedly contain historical

information about the period in which they were written. Istanbul is one of the cities about which hundreds of travelogues have been written. The city has hosted many civilizations, has spiritual importance for Christians and Muslims, and has attracted the attention of many civilizations from the East and the West. The number of travelers increased in the Indian subcontinent, especially after the increase in seafaring travel. Some travelers came to Istanbul on the way back from their trips to Europe, others came after seeing Islamic countries such as Egypt and Damascus, and others still came to see Istanbul in particular. They first published their experiences and observations in newspapers before publishing them as travelogues. Nawab Mohammad Umar Ali Khan came to Istanbul on his return from Europe, stayed there for four days, and wrote a travelogue about Istanbul and the other cities and countries he had visited. This travelogue, titled *Aina-i Frang*, was published in 1885 and is the first travelogue written in Urdu about Turks. It also contains general information about Istanbul, in addition to general information about the Turkish islands he had seen during his voyage by ship, as well as about İzmir and Çanakkale.

Keywords: *Aina-i Frang*, Mohammad Omar Ali Khan, Urdu travelogue, Istanbul, Indian Subcontinent

EXTENDED ABSTRACT

As a literary genre, travelogues are related to many branches of science. Although they are written from the author's perspective, a travelogue certainly contains information in many fields, from history, literature, daily life, and cultural life to politics and education. The tradition of writing travelogues in the Urdu language started with Yusuf Khan Kambalpush's (1837) *Ajaibat-i Frang*. Travelogue writing also gained importance with the increase in travel to Europe and Islamic countries as a result of various factors.

Türkiye undoubtedly has a very important place in travelogues written in the Urdu language. One Urdu travelogue about Türkiye was first written by Nawab Umar Ali Khan in 1885 under the title *Aina-i Frang* and was followed by some other very important travelogues such as *Safarnam-e Rom u Misr u Sham* by Shibli Naumani (1894), *Bilad-i Islamiyya* by Abdurrahman Amritsari (1905), *Maqam-ı Khilafat* by Shaikh Abdulqadir (1906), *Safarnama-i Europe* by Munshi Mahboob Alam (1908), *Sair-i Europe* by Nazli Rafia Sultan (1908), *Safarnama-i Qustantiniya* by Hameedulah Khan Sarbuland Jang (1911), *Duniya Aik Aurat ke Nazar main* by Akhtar Hamdiyya Bagum Sarbuland Jang (1911) and *Sayahat-i Sultani* by Shah Banoo (1915). More than 100 travelogues about Türkiye were written in Urdu from 1885 till the present. Some travelogues are about only Türkiye, and others mention Türkiye alongside all the other European countries the traveler had visited. Some travel books written by travelers who'd set out to ensure coordination in Islamic countries during the Ottoman period, particularly in the first period, included Türkiye alongside Islamic countries such as Egypt and Damascus.

According to current research, the first travelogue in Urdu about Turkey was written by Nawab of Basoda, Umar Ali Khan Wahshi, and titled *Aina-i Frang*. This book includes his trips to London, Paris, Italy, Spain, Austria, Switzerland, Türkiye, and Egypt. He made his journey in 1883 and published his observations and experiences as a travelogue in 1885. The travelogue consists of 109 pages, with the part about Türkiye being around 15 pages. He visited

the cities of Istanbul, Çanakkale, and İzmir and wrote his observations about these cities. Umar Khan only stayed for four days in Istanbul, which is why he gave general information about the places he had visited. Because he couldn't visit many places in such a short time.

He described Istanbul in three parts as Üsküdar, Istanbul, and Beşiktaş. The places and things he wrote about Istanbul involved such things as the mosques, embassy buildings, the rail system, palaces, and mansions, as well as the 21 ball salutes for special days, fire extinguisher towers, and ferries. He went to Edirne by train to examine Turkish railway system. He also made mention of Bakırköy, Yeşilköy, Yedikule, Davutpaşa, and Samatya train stations, with gravestones and cypress trees in graveyards being among the things that had attracted his attention. He mentioned the Galata and Beyazid towers, which were used as fire towers at that time, and described Istanbul as the most interesting city in the world.

Although he wanted to meet with Lord Duffer, the British ambassador at the time, this meeting could not take place due to a lack of time. He also stated in his travelogue that Hobart Pasha was the head of the Turkish navy at that time.

In addition to general information about the Turks, he also criticized bad management and short-sighted managers in his travelogue.

After the criticism, he added that Turks are now in close contact with England, so they will be in a better situation from now on. The author also made various recommendations and suggestions in his travelogue to those who want to travel. Although it does not contain much detail compared to other travelogues written in the following period about Turks, it is important in terms of being the first travelogue about Türkiye and Turks.

Giriş

En genel anlamıyla *seyahatname* ya da *gezi yazısı*, bir gezgin ya da gözlemcinin herhangi bir coğrafi alanı gezerken o coğrafi alana ve tarihsel döneme dair izlenimlerini ve topladığı bilgileri yazıya aktardığı metinlerdir. Dolayısıyla o coğrafyanın iklimi, insanları, tarihî eserleri, yol ve ulaşım özellikleri, siyasî ve kültürel yapısı ile günlük hayatı meydana getiren unsurları seyahatnamelerin içeriğini oluşturmaktadır. Seyahatnameler edebî bir tür olmasının yanı sıra aynı zamanda yazıldığı dönemle ilgili muhtelif bilgiler ihtiva eden tarihî kaynaklardır ve pek çok alanla da yakından ilgilidir.

Seyyahlar Doğu'ya ve Batı'ya muhtelif nedenlerle seyahat etmişlerdir. Türklerle ilgili ilk seyahatnameler Avrupalılar tarafından yazılmış ve bu eserler çoğunlukla Türklere esir düşmüş ya da diplomatik görevlerle Osmanlı topraklarında bulunan kişiler tarafından kaleme alınmıştır. Böylece Avrupalılar, Batılı seyyahların gezip gördükleri yerlere dair tuttukları bu notlar sayesinde Osmanlı toplumu hakkında bilgi edinmişlerdir.

Tarih boyunca pek çok edebî türün muhtevasına konu olan İstanbul, hakkında en çok seyahatname yazılan şehirlerin başında gelmektedir. Gerek Batı'dan gerekse Doğu'dan, farklı kültür ve medeniyetten seyyahlar tarafından yazılan yüzlerce seyahatnameye konu olmuş, her seyyah kendi kültür, inanç ve medeniyet yapısına göre İstanbul'u farklı açılardan ele almıştır. Hıristiyan toplumlar İstanbul'da Roma'nın izlerini sürerken Müslüman toplumlar Hz. Muhammed'in hadis-i şerifi gereğince İstanbul'a manevî bir anlam yüklemiştir. Özellikle de II. Abdülhamid'in İslâm birliği siyaseti sonucu Müslüman toplumlar hilafetin merkezi olan İstanbul'a seyahat ederek İslam toplumları arasında koordinasyonu sağlamak istemişlerdir. Hindistan- Pakistan alt kıtasının ileri gelen hukuk ve ilim adamları, gazeteciler ile devlet adamları da bu süreçte İstanbul'a gelerek izlenim ve deneyimlerini kaleme almışlardır. Bu izlenimleri önce gazetelerde yayınlamışlar, sonrasında seyahatname kitabı olarak neşretmişlerdir.

Genel anlamda alt kıtadan ya da alt kıtaya yapılan seyahatlerin artmasında İngiltere'de Londra Southampton ve Liverpool ile Hindistan'da Bombay, Kalküta ve Madras arasında gerçekleştirilen gemi seferlerinin etkisini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.¹ İngiltere'nin alt kıtaya ele geçirmesiyle İngiliz subayların, sivil personelin ve işadamlarının seyahat ihtiyaçlarını gidermek için bu gemi seferleri zorunluluk haline gelmiş ve bunun sonucu olarak alt kıtanın zengin ve nüfuzlu kişileri de eğitim, iş ve turizm için Avrupa'ya gitmeye başlamışlardır.

İlk dönemlerde Hint alt kıtasından Osmanlı topraklarına/Türkiye'ye gelen seyyahların ise dört şekilde bu toprakları ziyaret ettiklerini ve seyahatnamelerinde buralardan sıklıkla bahsettiklerini görmekteyiz. Birinci grup, yukarıda da belirttiğimiz gibi II. Abdülhamid'in dış politikası ve İslâm birliği fikrinin bir yansıması olarak, İslâm ülkeleri arasında koordinasyonu sağlamak ve İslam ülkelerinin içinde bulunduğu durumu görmek için Mısır, Türkiye ve Şam'ı ziyaret etmiş seyyahlardır. İkinci grup, Avrupa ülkelerini gezdikten sonra Türkiye'ye uğrayan

1 Syed Tanvir Wasti, "The Turkish Component of the 1908 European Travelogue of Nazli Rafia, Begum of Janjira", *Pakistan Perspectives*, 19/2 (Karachi: 2014), 9.

ve seyahatnamesinde diğer ülkelerle birlikte Türkiye'ye de yer vermiş seyyahlardır. Üçüncü grup bizzat Türkiye'yi ziyaret ederek seyahatnamesini baştan sona Türkiye hakkında yazan seyyahlardır. Son grup ise umre ve hac ziyaretleri sonrasında İstanbul'a gelerek burayı gezen seyyahlardır.

1. Urdu Dili ile Yazılmış Türkiye Seyahatnameleri

Urdu dilinde seyahatname türünün ilk örneği, 1837 yılında Yusuf Han Kambalpuş'un (ö.1861) İngiltere seyahatine dair gözlemlerini kaleme aldığı *Acâibât-ı Freng*(عجائبات فرنگ) adlı eseridir. Urdu dilinde Türklerle ilgili ilk seyahatname ise 1885 yılında Nevvab Muhammed Ömer Ali Han (Vaşî) tarafından yazılan *Aine-i Freng* (ائینہ فرنگ)'dir.² Çalışmamızın da konusunu oluşturan bu seyahatname, seyyahın 1883 yılında gerçekleştirdiği Londra, Paris, İtalya, İspanya, Avusturya, İsviçre ve Türkiye gezilerini kapsamaktadır.

Türklerle ilgili yazılmış ilk Urduca seyahatnamede seyyah İstanbul ile ilgili genel bilgiler verirken hemen akabinde Şiblî Numânî (ö. 1914) tarafından 1894 yılında yazılan *Safarname-i Rum u Mısr u Şam*(سفرنامہ روم و مصر و شام) yazıldığı döneme dair muhtelif konularda pek çok bilgi ihtiva etmektedir ve Urdu dili ile Türkler hakkında yazılmış seyahatnameler arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Şiblî'nin seyahatnamesinde Türklerle ilgili bölümler "İstanbul'un Kısa bir Tarihçesi", "Modern Eğitim ve Yüksekokullar", "Eski Tarz Eğitim ve Medreseler", "Basımevleri", "Kütüphaneler", "Dergâhlar ve Zaviyeler", "Camiler", "Yeniçeri Olayı", "Müzeler", "Gezi Yerleri", "Muharrem (Kerbelâ Olayı Yıldönümü)", "Selamlık Merasimi", "Türklerin Ahlak, Adet ve Toplum Yapıları", "İstanbul'daki Hindistanlılar ve Dostlarım", "Gazi Osman Paşa ile Tanışmam ve Mecîdî Nişanı Verilmesi" gibi başlıklar altında ele alınmıştır.³

Şiblî'nin ardından Türklerle ilgili yazılan bir diğer önemli seyahatname Abdurrahman Amrîsarî'nin *Safarname-i Bilad-ı İslamiya* (سفرنامہ بلاد اسلامیہ) adlı eseridir. Amrîsarî de Şiblî gibi Mısır, Suriye ve İstanbul'u ziyaret etmiş, İslam ülkeleri arasında koordinasyon sağlamak istemiştir.

1906 yılında Şeyh Abdülkadir tarafından yazılan *Makam-ı Hilafet*(مقام خلافت) ise Türkler ile ilgili yazılmış ilk müstakil Urduca seyahatnamedir. Abdülhamid döneminde yazılmış bu seyahatname sosyal, kültürel ve siyasî açıdan detaylı bir seyahatnamedir ve yazıldığı döneme ışık tutmaktadır. Ünlü hukukçu Müşîr Hüseyin Kıdwai (ö. 1937) de seyahati esnasında Abdülkadir'e eşlik etmiştir. Abdülkadir gözlemlerini ilk önce İngilizce yayın yapan *Observer* ve Urduca yayın yapan *Al Mahzan* gazetelerinde yayınlamış, sonrasında seyahatname kitabı olarak kaleme almıştır.

Alt kıtanın önde gelen gazetecilerinden Münşî Mahbub Alam (ö.1933) 1908 yılında gerçekleştirdiği ve Paris, İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinin yanında İstanbul, Şam ve

2 Nevvab Muhammed Ömer Ali Han, *Aine-i Freng*, (Laknov: Naval Kishore Press), 1885.

3 Arzu Çiftsüren," Şiblî Numani'nin Seyahatnamesinde II. Abdülhamid ve Gazi Osman Paşa", *Doğu Araştırmaları*, 18 (2018), 5-16.

Mısır'a yaptığı seyahatine dair izlenimlerini önceleri *Paisa Ahbar*⁴ gazetesinde tefrika halinde neşretmiş, sonra *Safarname-i Europe* (سفرنامہ یورپ) adıyla müstakil bir seyahatname kitabı olarak yayınlamıştır.

Haydarabad başyargıcı olan ünlü hukuk adamı Hamidullah Han Sarbuland Jang (ö. 1935), eşi ile birlikte gittikleri Umre dönüşü İstanbul'a seyahat etmiş ve bu seyahatini 1911 yılında *Safarname-i Kostantiniye* (سفرنامہ قسطنطنیہ) adıyla kaleme almıştır. Aynı seyahatte kendisine eşlik eden eşi Ahtar Hamdiya Begum Sarbuland Jang (ö. 1956) de bu seyahate dair gözlem ve müşahedelerini *Dunya: Aurat ke Nazar main* (دنیا: عورت کے نظر میں) adıyla seyahatname olarak yayınlamıştır.

Türklerle ilgili Osmanlı döneminde yazılan Urduca seyahatnameler arasında Ahtar Hamdiya Begum'un seyahatnamesi dışında siyasi kimliğe sahip iki kadın seyyahın seyahatnameleri de oldukça önemlidir. Bunlardan biri Janjira Nevvabı Sidi Sir Ahmed Han'ın eşi Nazlı Rafia Sultan (ö. 1968)'in seyahat gözlemlerini içeren *Seyr-i Europe* (سیر یورپ) adlı seyahatnamedir. Nevvab ve eşi Avrupa dönüşü İstanbul'u ziyaret etmiş, seyahatnamede İstanbul ile ilgili de bilgiler vermiştir. Diğer seyahatname ise Bhopal'ın kadın hükümdarı Sultan Cihan Begüm'ün isteğiyle müstakbel gelini Mumina Sultan (Şah Banu) tarafından kaleme alınan *Seyahat-i Sultani* (سیاحت سلطانی) adlı eserdir. 1915 yılında Agra'da yayınlanmıştır. Bhopal Nevvablığı Osmanlı Devleti'ne manevî bağlılığıyla bilinmektedir ve Sultan Begüm de tahta çıktığında ilk resmî ziyaretini İstanbul'a yapmıştır. İlk seyahatinde Abdülhamid'in huzuruna çıkmış, ikinci seyahatinde de dönemin padişahı V. Mehmed Reşad ile görüşmüştür. Seyahatnamesi bu ikinci gezisi sırasında kaleme alınmıştır.⁵

Ayrıca Urdu dili ile yazılan seyahatnameler dışında ilk dönemlerde İngilizceden Urducaya tercüme edilen Türkiye seyahatnameleri de bulunmaktadır.

Osmanlı döneminde yazılan bu seyahatnameler Cumhuriyet döneminde de yazılmaya devam etmiştir. Bunlar arasında ünlü edebiyatçıların seyahatnameleri de bulunmaktadır. Ataul Hak Kasımı'nın 1970 yılında yayınladığı *Şauk-i Avargi* (شوق آورگی), Mustansar Hussain Tarar'ın 1972 yılında yayınladığı *Nikley Teri Talash Main* (نکلے تری تلاش میں), Ibn-e Insha'nın 1972 yılında yayınladığı *Dunya Gol hai* (دنیا گول ہے), Salma Awan tarafından yazılan ve 2015 yılında yayınlanan *İstanbul ki Alam main Muntahib* (استنبول کہ عالم میں منتخب) ünlü edebiyatçılar tarafından kaleme alınan seyahatnameler arasındadır.

Pakistan'ın geleneksel tıp alanında uluslararası alanda tanınmış çok yönlü bir şahsiyeti olan Hekim Muhammed Said (ö. 1998) de çeşitli tarihlerde gerçekleştirdiği Türkiye seyahatlerini

4 *Paisa Ahbar* gazetesinde Türklerle ilgili yayınlanan haberler için bkz: Muhsin Ramazan İşsever, "Paisa Ahbâr Gazetesi Işığında Trablusgarb Savaşı", *Türkiye'de Pakistan Çalışmaları I*, haz: A. Merthan Dünder, Davut Şahbaz, (Ankara: Ankara Üniversitesi Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (APAM) 2023), 123-139; Mehmet Kemal Çakmakçı, "Paisa Ahbâr Gazetesi Işığında Balkan Savaşları", *Türkiye'de Pakistan Çalışmaları I*, haz: A. Merthan Dünder, Davut Şahbaz, (Ankara: Ankara Üniversitesi Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (APAM) 2023), 93-123.

5 Arzu Çiftsüren, "Urdu Dili ile Yazılan Türkiye Seyahatnameleri Bibliyografyası", *Tokat Gaziosman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, (Aralık 2020), 562.

seyahatname olarak kaleme almıştır. Özellikle gençlerin ve çocukların eğitimine önem veren Hekim Muhammed Said, Türkiye seyahatnamelerini çocuklara ve gençlere yönelik de kaleme almış ve muhtelif tarihlerde yayınlamıştır. İlk seyahatnamesini *Europnama: Turki, Yugoslavya, Asturya aur Switzerland* (سفر حالات کے سونز رلینڈ اور آسٹریا اور یوگوسلاویہ، اسٹریا اور) adıyla 1960 yılında yayınlamıştır. Ardından *Istanbul* (اسٹنبول) adıyla 1983 yılında, *Yai Turki hai* (یہ ترکی ہے) adıyla 1990 yılında, *Syed Sayyah Turki Main* (سعید سیاح ترکی میں) adıyla 1992 yılında, *Istanbul ka Akhiri Safar* (اسٹنبول کا آخری سفر) adıyla 1999 yılında diğer seyahatnamelerini yayınlamıştır.⁶

Pakistan'ın önemli yayınevlerinden biri olan *Cumhuri Publications Yayınları* arasında da Türkiye seyahatnameleri bulunmaktadır. J. A. Cuddon tarafından İngilizce olarak yayınlanan *The Owl's Watchsong: A Study of Istanbul* bu seyahatnamelerden biridir.⁷ Yine Farrukh Suhail Goindi tarafından yazılan *Turki hi Turki* (ترکی ہی ترکی), *Main hoon Cihangerdi* (میں ہوں جہاں), *Feroz Shah Gilani* tarafından yazılan *Yar-ı Turki* (یار ترکی), A. B. Ashraf tarafından yazılan *Zauq-e Dasht Nowardi* (نوق دشت نوردی) ve Tahir Anwar Pasha tarafından yazılan *Turki main Pasha* (ترکی میں پاشا) aynı yayınevının yayınladığı diğer Türkiye seyahatnameleridir.⁸

1.1. Türklerle İlgili İlk Urduca Seyahatname: *Aine-i Freng (Batı'nın Aynası)*

Mevcut araştırmalara göre Hint alt kıtasında Türklerle ilgili Urdu dilinde yazılmış ilk seyahatname Nevvab Muhammed Ömer Ali Han tarafından 1885 yılında yayınlanan *Aine-i Freng* (Batı'nın Aynası) adlı eserdir. Muhammed Ömer Ali Han İngiliz yönetimi altındaki Hindistan'ın Bhopal eyaletine bağlı Basoda bölgesinin nevvabıdır.⁹ 1864-1896 yılları arasında nevvablık yapmış ve ömrünün yaklaşık elli yılını seyahatle geçirmiş ve müşahedelerini seyahatname şeklinde kaleme alarak döneminin en çok seyahatname yazan ismi olmuştur.¹⁰ 1891 yılında Kabe-i Şerif ziyareti sonrası Arap coğrafyası hakkında yazdığı ve *Mirat'ta Gulzar-ı Muhammedi Matbaası*'nda basılan *basılan Zad-ı Garib*, 1897 (زاد غریب) yılında yılında Kanpur'da yayınlanan *Kand-i Magribi* (قند مغربی) adlı seyahatnameleri vardır.¹¹ *Safarnama-i Rais* (سفر نامہ رئیس) *Nirang-i Çin* (نیرنگ چین), *Nirang-i Rangun* (نیرنگ رنگون) da Anvar Sadid'in *Urdu Adab Main Safarnama* adlı kitabında isimlerini zikrettiği Muhammed Ömer Ali Han'a ait diğer seyahatnameleridir.

Aine-i Freng Muhammed Ömer Ali Han'ın Londra, Paris, İtalya, İspanya, Avusturya, İsviçre, Türkiye ve Mısır seyahatine dair bilgiler içermektedir. Han, mezkûr seyahatlerini 1883 yılında gerçekleştirmiş, gözlem ve müşahedelerini ise 1885 yılında seyahatname olarak

6 Hekim Muhammed'in bu seyahatnameleri Hamdard Foundation Yayınları arasında çıkmıştır.

7 Muhammed Ahsan Butt tarafından Urdu diline tercüme edilerek 2004 yılında yayınlanmıştır.

8 Detaylı bilgi için bkz: Arzu Çiftsüren, "Pakistan Cumhuriyeti Yayınları Türkiye Seyahatnamelerinde İstanbul", *Türkiye'de Pakistan Çalışmaları I*, haz: A. Merthan Dündar, Davut Şahbaz, (Ankara: Ankara Üniversitesi Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (APAM) 2023), 139-169.

9 Hindistan'da Babürlü Devleti'nin idarî sisteminde siyasî makam ve güç ifade eden bir unvan.

10 Anvar Sadid, *Urdu Adab Main Safarnama*, (Lahor: Magribi Pakistan Urdu Akademi, 1987), 156.

11 Daniel Majchrowicz, *The World in Words: Travel Writing and the Global Imagination in Muslim South Asia*, (India: Cambridge University Press, 2023), 238.

yayınlamıştır. Seyahatname 109 sayfadan oluşmaktadır, Türkiye ile ilgili kısım yaklaşık 15 sayfadır. Türkiye’de Kostantiniye, Çanakkale ve İzmir şehirlerini gezmiş ve bu şehirler hakkındaki gözlemlerini kaleme almıştır. Edebî bir özelliği olmayan seyahatnamenin bir konu bütünlüğü de bulunmamaktadır. Buna karşın yazıldığı dönemle ilgili tarihî bilgiler barındırmaktadır. Yazar ayrıca seyahatnamede seyahate çıkmak isteyenlere çeşitli tavsiye ve önerilerde bulunmuştur.

Seyahatnamenin giriş kısmında gemi şirketi, ücreti ve rotası hakkında bilgi verilir. Özellikle Thomas Cook gemisi ile seyahate çıkılmasını önerir.¹² Ömer Han’ın bu yolculuğu sırasında Hindistan ve Mısır’da kolera salgını baş göstermiştir. Bu yüzden de başka bir ülkeyi gezmek üzere gemiden inmeden önce gemide karantinada kalmıştır. Yolculuğu 13 Ağustos 1883 tarihinde başlamıştır. Seyahatnamesinin giriş kısmında “*Harekette bereket vardır*” sözüyle de seyahat etmeye dair bakış açısını dile getirir.

İki ay süreyle Avrupa’da Paris, İtalya, İspanya, Avusturya, İsviçre gibi ülke ve şehirleri gezen Ömer Han, Avrupa’ya dair düşüncelerini şu sözleriyle açıklar:

*“Hicaz’dan ahiret sevabı, diğer ülkelerden de dünyalığımızı kazanın. Dünyaya dair menfaat elde etmek için çeşit çeşit deneyimlerin, muhtelif anlayışların, her türlü eşyanın ve sanat ürünlerinin bulunduğu Avrupa’dan daha güzel bir memleket yoktur. Gün geçtikçe daha da ilerliyorlar. Medeniyet, iktisat ve devlet yönetimi konularında örnek alınacak konumdalar.”*¹³

Avrupa seyahatinin ardından gemi, rotasını İstanbul’a çevirir. Ömer Ali Han İstanbul güzergâhında bulunan yerler hakkında gözlemlerine kısaca değinmiştir. Bu gözlemleri seyahatnamede şöyle yer almaktadır:

*“Gemi İstanbul’a (İslampol) doğru yola koyuldu. Sıradaglardan sonra yer yer yerleşim yerleri göze çarpıyor. İngilizcesi Montenegro olan Karadağ’dan geçtik. Sonrasında Rumeli dağları başladı. Adaların en büyüğü Korfu adası. Adalarda on iki bini Korfu’da olmak üzere toplam yetmiş beş bin kişi yaşamaktadır. Gemi şehre yakın bir yere demir attı. Şehrin iki tarafında da kale var. Ortada bulunan pazarda üzüm çok büyük ve ucuzdur. Sonrasında nüfusu iki bin olan Zante (Zakintos) Adası bulunur. Daha sonra Pire limanına ulaştık. Liman dağlarla çevrilidir. Buranın nüfusu 2-3 bin civarındadır ve her geçen gün artmaktadır. Gemiden inip şehri gezdikten sonra trene bindik ve başkent Atina’ya (Athens) yola koyulduk. Atina kalesini gezdik. Kale kırk mermer sütundan oluşmuştur.”*¹⁴

Yunanistan’da gezdiği yerlerle ilgili detaylı bilgi verir. Yunanistan’ın Osmanlı Devleti’nden ayrılma sürecini şöyle anlatır:

*“İki Fransız savaş gemisi Türklerden korumak için limanda beklemektedir. Önceden burası da Osmanlı toprağıydı. Abdülmecid Han’ın babası Sultan Mahmud zamanında bağımsız oldu. Rus, Fransız ve İngilizler birlik olarak Sultan Mahmud ile savaşmış ve Osmanlı donanmasını imha etmişler. Böylece Yunanistan bağımsızlığını kazandı. Yedi ada İngilizler tarafından zapt edilerek oraya İngiliz bayrağı dikilmiş, sonrasında Gladstone tarafından bu yedi ada Yunanlara verilmiştir. Burada Müslümanlar yaşamazlar. Burada yaşayanların Ruslarla mezhepleri aynıdır.”*¹⁵

12 Han, *Aine-i Freng*, 9.

13 Han, *Aine-i Freng*, 5.

14 Han, *Aine-i Freng*, 78.

15 Han, *Aine-i Freng*, 80.

Yunanistan'ı gezdikten sonra tekrar gemiye biner ve İstanbul'a doğru yol alırken gördüğü yerlerle ilgili bilgi verir:

“Perşembe günü gemiyle yola revan olduk. Çeşitli adalardan geçerek on sekiz saatlik bir yolculuk sonucunda Bulgar krallığına ulaştık. Burada Asya ve Avrupa'nın dağları birleşir ve beş kale vardır. İlki Avrupa yakasındaki Tata kalesi, ikincisi Seddülbahir, üçüncüsü Kum kalesi, dördüncüsü Şahin kalesi ve beşincisi Anadolu tarafındaki Sultaniye kalesidir. Bunların dışında ismini bilmediğim başka kaleler de vardı. Sonrasında Çanakkale'ye ulaştık. Burada toplar ve askerler diğer tüm kalelerden fazla. Bütün Avrupa Sultanlarının sefirlerinin yerleri deniz kenarında yer alır. Biraz daha ileride Marmara Denizi, Gelibolu var. Buranın nüfusu tahminen on beş bin kişidir. Çanakkale ile Gelibolu arası yaklaşık kırk mildir.”¹⁶

Marmara Denizi olarak adlandırılmasının sebebinin kimi tarihçilere göre buradan mermer taşı çıkarılmasından kaynaklandığını ifade eder. 11 Zilhicce 1300 (13 Ekim 1883) tarihinde sabah saatinde İstanbul'a ulaşır ve İstanbul'a dair şu şiiri yazar:

یہ آرزو تھی مرے دل میں ایک مدت سے
کہ دیکھنے کا جو دکھاتا کب خدا یہ زمین
خدا کا علم نہ تھا کیونکر دیکھتے اس کو
لگتا باب اجابت پر مرے قتل نہیں
پس از تضرع ز راری ہوئی دعا مقبول
دکھایا نالغ ابر نے آج فسطین
ہزار شکر ہے اس کا بر آتی دل کی امید
نہ کیوں ہو ناظر افسردہ کو میری تسکین
رہے یہ دولت اسلامیہ سدا آباد
میں جب تلک کہ مہ و مہر و پرخ و ابر زمین¹⁷

“Bir süredir gönlümde şu arzu vardı:

Allah nasip etse de bu toprağı görsem!

Allah'ın hükmü tecelli etmemiştii henüz ki göreyim bu toprakları/şehri?

Ama kabul kapısı kapanmamış olacak demek ki,

Yalvarıp yakarılan dua kabul oluverdi sonunda.

Yüce Yaradan bugün gösterdi İstanbul'u.

Binlerce şükür; gönlümdeki arzu gerçek oldu.

Neden üzüntümü teskin etmiş olmayayım?

(Duam şudur ki) Ay, güneş, felek, bulut ve yeryüzü olduğu sürece

Bu İslam ülkesi daim olsun.”

Seyahatnamesinde İstanbul'da gezdiği yerlerle ilgili bilgi verir. İstanbul'da 4 gün kalmıştır. İstanbul'un, İstanbul (bugünkü Suriçi), Üsküdar ve Beşiktaş (Tophane, Galata, Kasımpaşa) olmak üzere üç kısma ayrıldığını anlatır ve her bir bölgeye giderek ana hatlarıyla bilgi verir:

16 Han, *Aine-i Freng*, 80- 81.

17 Han, *Aine-i Freng*, 81.

“Bu şanlı şehre İstanbul, Kostantiniye denir. İngilizler Constantine derler. Bu şehir üç bölüme ayrılmıştır ve Marmara Denizi ile çevrilidir. İlk kısım İstanbul’dur. Elips şeklindedir ve bir tarafında Syedna Halid (Ebu Eyyup el-Ensari’in mezarı diğer tarafında Yedi Kule vardır. İkinci kısım Beşiktaş’tan, Galata, Tophane, Beyoğlu ve Kasımpaşa’ya kadar olan kısımdır. Bu kısımda iki demir köprü bulunur... Diğer kısım ilk iki kısma göre küçük olan Üsküdar’dır. Burası Asya yakasındadır ve buraya ulaşım vapur ile yapılır. Burada bulunan deniz ileride Karadeniz ile birleşmektedir.”¹⁸

İlk kısımda bugünkü Suriçi’nde yer alan yapılarla ilgili genel bilgiler verir:

“İlk bölüm olan İstanbul’da üç taraf deniz ve bir tarafı karadır.. En önemli yer Ayasofya’dır. Burası önce kiliseydi, İstanbul’un fethinden sonra camiye dönüştürüldü. Bu yüzden de mihrabı biraz farklı. Osmanlı padişahları tarafından bu şehir fethedilince bu yapı daha da büyüdü. İlaveler ve süslemeler yapıldı. Dört köşesinde dört minare var. Mermer sebil yapılarak hoş bir görünüm kazandırıldı.

Diğer önemli bir yer sadrazamın ve devlet erkânının makamının bulunduğu Bâb-ı Ali’dir. Ayasofya Camii’nin yakınında yer alır. Çok büyük ve iki katlıdır. Sebilin yanında mermer kapı var.”¹⁹

Bâb-ı Âli’den bahsettikten sonra Yavuz Sultan Selim zamanında getirilen Kutsal Emanetleri zikreder. İkinci namazını Sultan Ahmed Camii’nde kılar ve caminin altı minareli olduğunu; duvar, sütun ve mahfillerin mermerden yapıldığını söyler. Ayrıca buranın yakınlarında Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülaziz’in türbeleri olduğunu yazar.

Beyazıt Meydanı’nda bulunan Beyazıt Camii ve o dönemler askeriye olarak kullanılan bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binasının bulunduğu yer ile ilgili bilgiler verir. Beyazıt Camii’nin sade yapıda olduğunu söyler. Caminin karşısında büyük bir meydan, meydanın arkasında da askeriye olduğunu belirtir. Her gün o meydana 5-6 bin askerin talim yaptığını yazar. Beyazıt Camii etrafındaki küçük dükkânlardan ve Eski Saray olarak adlandırılan iki katlı yapıdan bahseder. Ayrıca askeriyenin içinde bulunan ve yangın çıktığında yangını tespit etmek için kullanılan yüksek kuleye yani Beyazıt Yangın Kulesi’ne de değinir.

Nuruosmaniye Camii ve Fatih Camii’ni de gören yazar, Nuruosmaniye Camii’nin yakınlarında bir sütun ve bu sütunun dört bir tarafında figürler ve yazılar olduğunu dile getirir. Yine bu sütunun yakınlarında başka bir sütunun mevcudiyetinden de bahseder. Ömer Han’ın zikrettiği bu sütunlar Dikilitaş ve Çemberlitaş’tır. Fatih Sultan Mehmed’in kabrinin Fatih Camii avlusunda olduğunu ve bu caminin de mermer ile bezenmiş olduğunu aktarır. Ayrıca Türklerde mezar taşlarına çeşitli başlıklar yapma geleneği olduğunu ve mezar taşlarındaki başlıkların mezarda yatanın kimliğine dair bilgi verdiğini belirtir. Mercan’da bulunan Ali Paşa Sarayı’nı zikreder. Ömer Ali Han’ın bahsettiği bu saray 1911 yılında çıkan yangınla yok olmuş ve günümüze ulaşmamıştır.

Şehzade Camii ve cami etrafındaki pazar da Ömer Han’ın dikkatini çeken bir diğer mevzidir. Yollara taş döşenmiş olduğunu fark eder. Şehir tepeler üzerine kurulduğu için şehrin alçaklı

18 Han, *Aine-i Freng*, 81-82.

19 Han, *Aine-i Freng*, 83.

yüksekli olduğunu söyler. Bu bölgede tramvay olduğunu ancak bu bölgenin çok temiz olmadığını belirtir. Aynı zamanda bu kısımda İstanbul'dan Edirne'ye kadar tren olduğunu ve Eyyüp el-Ensari'nin kabrinin de burada bulunduğunu aktarır.

İstanbul şehrinin ikinci kısmı yani Üsküdar ile ilgili şunları yazar: “İkinci bölüm Üsküdar'dır. Vapura binerek bu bölümü de gördük. Buranın nüfusu üç yüz bindir. Burada tepelikteki pazar ve bahçeler dışında anlatmaya değer pek bir şey bulamadım. Haydarpaşa'ya kadar gittim, burada tren göremedim. Kaldığım yere tekrar geri döndüm ve ertesi gün İstanbul'un diğer kısmını gezmeye gittim.”²⁰

Üçüncü kısım olan Beşiktaş, Tophane, Galata ve Kasımpaşa'yı da gezer ve buralara dair genel bilgiler verir. İstanbul kısmında yabancı devlet bayraklarının asılmasının yasak olduğunu bu yüzden de elçiliklerin Beyoğlu tarafında bulunduğunu yazar. Bâb-ı Âli'nin de İstanbul kısmında yer aldığını belirterek aslında denetleme mekanizması olarak da görev yaptığını kasteder. O zamanlar Beyoğlu'nda Narmanlı Han'da bulunan Rus elçiliğini zikreder. Vapurların çokluğu dikkatini çeker. Bu kısımla ilgili yazdıkları şöyledir:

“Beşiktaş Sultan Sarayı deniz kenarındadır. Bahçeler, köşkler, duvarlar tamamen mermer taşındandır. Mermer kapılar üzerinde altın işlemler bulunmaktadır. Sarayın bir kapısının önünde Pertevniyal adı verilen ve sultana ait bir vapur vardır. Bu isim Sultan Abdülaziz'in annesinin ismi. 2-3 mil boyunca bu şekilde deniz kenarında evler ve yapılar uzanıyor. Londra'da tren ne kadar çoksa burada vapur ve tekneler o kadar çok. Denizde vapurların biri gelip biri gidiyor. Deniz sanki gemi, vapur ve sandal pazarı gibi görünüyor. Bu bölgeye Beşiktaş deniyor. Sarayın kara tarafında duvarlar var. Deniz ile kara tarafındaki yüksek duvarlar arasında bahçeler var. Buranın biraz ilerisinde Rus Elçiliği binası var. Bu mevkide de tramvay var... Sarayın yakınlarında küçük bir cami, Mecidiye Camii var. Sultan cuma günleri namazını burada eda eder. Tophaneye doğru biten padişah sarayının karşısında 10-11 tane top var. Bayram ya da başka özel günlerde ilk buradan top atılır. Buranın ilerisinde Valide Sultan Camii var.

Tophane bölgesinde her çeşit top bulunur. Bu bölge deniz kenarında 1,5-2 mil kadar uzanmaktadır. Burada da tramvay var. Tophane bittiğinde Galata başlar. Galata'nın alt tarafında deniz kenarında Kasımpaşa yer alır. Burası üçünden de daha büyük ve gelişmiştir. Buranın tepelik alanlarında bile yerleşim var. Beyoğlu da tepe taraftadır. İngiliz sefarethanesi buradadır. Binası oldukça güzel. Diğer Avrupa devletlerinin sefarethaneleri de buradadır. Tepelik alanda tramvay dayaya yolundan gider. Bu bölgede genelde yabancılar, çoğunlukla Ermeniler yaşar. Burası da Londra ve Paris kadar temiz. Sefarethanelerin çoğunlukla bu kısımda olmasının sebebi İstanbul tarafında Osmanlı bayrağı dışında başka bir bayrağa izin verilmemesidir. Bu yüzden Bâb-ı Ali de İstanbul tarafındadır. İran sefareti de İstanbul kısmında ve bu yasaktan dolayı bayraklarını asmıyor. Galata ve İstanbul arasında demirden yapılmış iki köprü var.²¹ İkinci köprüde yan yana duran elliye yakın büyüklü küçük savaşa gemisi padişaha ait. Donanma komutanı Hobart Paşa.²²”²³

20 Han, *Aine-i Freng*, 84.

21 Birincisi Azapkapı-Unkapanı arasındadır. 1912 yılında yıkılmıştır. Diğeri ise Karaköy-Eminönü arasındaki köprüdür.

22 1867-1881 yılları arasında Osmanlı donanmasında komutanlık yapmış İngiliz asıllı deniz subayı.

23 Han, *Aine-i Freng*, 85

Bu satırlardan sonra tekrar Kasımpaşa ve Galata ile ilgili şunları yazar:

“Kasımpaşa oldukça büyük bir yer. Pek çok çarşısı var. Tepede, meydana yerleşim bulunuyor. Belediyecilik açısından çok iyi seviyede. Burada top döküm fabrikası var. Galata’da oldukça yüksek bir kule bulunmaktadır. Oradan bütün şehir görülür ve şehrin herhangi bir yerinde yangın olduğunda buradan görülebilir. Burası yangın gözetleme kulesi olarak kullanılır. Yangın olduğunda top atılarak bütün şehre duyurulur. Böylece itfaiye çalışanları su ile gidip ateşi söndürür. İstanbul’daki tüm yapılar ahşaptandır. İstanbul, Galata ve Beşiktaş ta nüfus 1 milyon 700 bin civarındır.”²⁴

İstanbul’un üçüncü kısmı olarak tanımladığı bölgeleri gezdikten sonra Türk raylı sistemini²⁵ incelemek üzere Ayastefanos (bugünkü Yeşilköy)’a gider. Davutpaşa istasyonundan geçer. Buraya adını veren Davut Paşa’nın burada büyük bir sarayı olduğunu aynı şekilde Bağdat’ta da paşanın adıyla bir yapı ve camii olduğunu belirtir. Samatya ve yedi uzun burcuyla Yedi Kule de burada zikrettiği yerlerdir arasındadır. Bakırköy, Yeşilköy ve tren seferleri hakkında ise seyahatnamede aşağıdaki bilgiler yer alır:

“Makriköy (Bakırköy) oldukça büyük bir yerleşim yeridir. Ayastefanos, Rus ve Osmanlı arasında Ayastefanos antlaşmasının imzalandığı yerdire ve deniz kenarında bir kasabadır. İstanbul’a iki saatlik mesafededir. Tren buradan Çatalca üzerinden Türklerin Edirne dedikleri Adriyanople’ye kadar gitmektedir. Buradan on bir saat sürmektedir. Oraya kadar giderek tekrar geri geldim.”²⁶

Gezdiği bölgelerdeki sosyal ve kültürel durumla ilgili şu genel bilgileri verir:

“Kostantiniyye’nin kavunu oldukça tatlı. Beyaz ve kırmızı olmak üzere iki çeşit üzümlü var. Çok lezzetli. Burada kırmızıbiberler çok büyük. Rumeli’nin Türkleri ve Arnavutları da Hintliler gibi çok biber tüketiyorlar. İstanbul’da eyyam-ı teşrike kadar her caminin meydanında pazar kurulur. Namaz vakti, her tophaneden yirmi bir pare top atılır. Top atılınca bir saatliğine kara ve denizde öyle değişik durumlar yaşanır ki kelimelerle ifade edilemez. İstanbul’da bütün mezarlara servi ağacı dikilir, o yüzden de kabristanlar adeta servi bahçeleri gibidir.”²⁷

O dönemde bayramlarda arife günü ikindiden itibaren bayramın son günü ikindiye kadar her namaz vaktinde top atışı geleneğinden bahsetmektedir. Ayrıca daha önce mezar taşlarıyla ilgili gözlemini belirtmiş yine burada da mezarlığa servi ağacı dikilmesi geleneğinden bahsetmiştir.

Yazar İstanbul ile verdiği bilgilerden sonra seyahate çıkacak olanlara çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Zaruret anında kullanmak üzere gidilecek ülkeden bir iki kelime öğrenilmesi ve gidilecek ülkede mutlaka kendisini gezdirecek birinin ayarlanması gerektiğini belirtir. Seyahat sırasında şehirlerde gezerken mutlaka kimlik ya da kim olduğunu anlatan bir yazı bulundurulmasını ve otelden çıkınca otelin adres bilgilerinin mutlaka not alınmasını önermiştir.²⁸

Ömer Han, İngiltere büyükelçisi Lord Duffer ile görüşmek istese de büyükelçinin Beyoğlu’nda değil de Tarabya’da bulunduğunu öğrencince Tarabya’nın vapur ile bulunduğu yere

24 Han, *Aine-i Freng*, 84- 86.

25 Rumeli Demiryollarına ait hattın ilk bölümü 1871 yılında Küçükçekmece-Yeşilköy-Bakırköy- Yedikule İstasyonu olarak açılmıştır. Sonrasında Eminönü bölgesinden uzak olması kullananlar yolcular tarafından eleştirilince Yedikule’den doğuya doğu yönünde Sirkeci’ye kadar, Küçükçekmece’den de batıya batı yönünde Çatalca’ya kadar uzatılmıştır.

26 Han, *Aine-i Freng*, 85.

27 Han, *Aine-i Freng*, 86- 87.

28 Han, *Aine-i Freng*, 87-91.

epey uzak olması sebebiyle ve İstanbul'dan ayrılacağı için oraya gidemediğini ve görüşmenin gerçekleşmediğini belirtir.

15 Zilhicce (17 Ekim) tarihinde ikinci vakti Rus gemisine binerek İskenderiye'ye doğru yola koyulur. Gemi önce Çanakkale ve sonra İzmir'e demir atar. Kısa süre kaldığı bu iki şehir için gözlemleri şu şekildedir:

“Sabah Çanakkale'ye ulaştık. Burada rengârenk kilden altın renkli kaplar yapılıyor. Ben de bir sürahi ve vazo aldım... Gemi Smyrna²⁹ denilen İzmir'e uğradı. Burası çok büyük bir Asya şehridir. Ve orada demiryolu da var ancak biz gidemedik. Bir limana demir attık ve bizim demir attığımız limanda 6- 7 bin kişi yaşıyor olmalı. Bu şehir de üç kısım halinde kurulmuş. Salı günü yola koyulduk doğu yönüne doğru Naxos (Nakşa) Adası, daha sonra Mikonos Adasını gördük. Orada yerleşim var. Sonra Asya'nın sol tarafına Paros Adasını gördük. Orada da yerleşim var. Sonra cuma günü bir şey görünmedi. Zilhiccenin 18'inde (21 Ekim) pazar günü İskenderiye'ye vardık.”³⁰

Seyyah yolculuğuna Türkiye'den sonra Mısır'da devam etmiştir. Seyahatnamenin sonlarında gezdiği yerlerle ilgili kısa kısa notlar yer almaktadır. Türkiye ile ilgili yazdıkları aslında Türkiye'ye karşı İngiliz yanlısı bir tutum içinde olduğu izlenimini vermektedir. Dolayısıyla Ömer Ali Han'ın Osmanlı'ya bakışı, belki İngiliz Hindistan'ında yönetici olmasının da etkisiyle, diğer pek çok seyyahın olduğu gibi hilafet merkezli olmamıştır.

“Osmanlı Türkiye'si Asya ve Avrupa kutası üzerinde büyük bir devlettir. Ama kötü yönetim ile basiretsiz, tembel ve ileriye göremeyen yöneticilerin ortaya çıkmasıyla devletin azameti olması gerektiği gibi olmadı. Büyüklüğüne ve şanına yakışmayan işler yapıldı. Böylece sonunda zayıfladı. Ama artık gözlerini açtı ve İngiliz devlet anlayışı bu yıl buraya da geldi. Artık ne Türk devletinin İngiltere aleyhine hareket edecek ne de İngiltere Türkiye aleyhine. Bu yüzden beş altı yıldır iletişim halindeler ve her zaman birbirlerini koruyorlar. Bazı devlet düşmanları araya nifak sokmaya çalışmıştı ve Türkiye bunu görmemişti. Elhamdülillah şimdi her şey yolunda.”³¹

Yine seyahatnamesinin sonunda her ülkenin kendine has bir özelliği olduğunu mesela İngiltere'nin dünyanın en büyük şehri, İsviçre'nin Alp Dağları ile Venedik'in kanalları ile meşhur, İstanbul'un deniz kıyısında ise hoş bir atmosferin olduğunu yazar. Seyahatnamesinde Ayasofya Camii'ni özellikle zikreder. İstanbul'u dünyanın en ilgi çekici ve hoş atmosfere sahip şehri olarak tanımlar. Aynı zamanda İstanbul gibi hiçbir yapısı birbirine benzemeyen başka bir şehir olmadığını belirtir.

Sonuç

Hindistan'ın Basoda bölgesi nevvabı Muhammed Ömer Ali Han tarafından yazılan ve Türklerle ilgili ilk seyahatname olan *Aine-i Freng*; sonrasında Şibli, Amritsarî, Şeyh Abdülkadir gibi seyyahlar tarafından Urdu dili ile yazılan diğer Osmanlı/Türkiye seyahatnameleri gibi İslâm birliği düşüncesiyle yazılmamıştır. Seyahatnamede siyasî mülahazalar yer almamış,

29 Günümüzde İzmir olarak kullandığımız isim, Smyrna kelimesinin dönüşmüş biçimidir.

30 Han, *Aine-i Freng*, 92- 93.

31 Han, *Aine-i Freng*, 97.

gezilen yerlerle ilgili genel bilgiler verilmiştir. Seyyah seyahatnamenin giriş kısmında Batı'nın iktisat, siyaset ve medeniyet anlamında ne kadar ileri bir noktada olduğunu belirterek Batı'ya mutlaka seyahat edilmesi gerektiğini ve pek çok hususta Batı'nın örnek alınabileceğini ifade etmiştir. Türklerin İngiltere ile iş birliği halinde olmasının Türklerin lehine bir durum olduğunu söyleyerek aslında İngiltere yanlısı bir tutum sergilemiştir. Ahiret sevabı kazanmak için nasıl Hicaz'a gidiliyorsa dünyevi menfaatler elde etmek için çeşit çeşit deneyimlerin, muhtelif anlayışların, her türlü eşyanın ve sanat ürünlerinin bulunduğu Avrupa'ya gidilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Ancak buna karşın İstanbul ile ilgili yazdığı şiirinde, bu İslâm ülkesinin, yani Türkiye'nin, dünya var oldukça daim olmasını temenni etmiştir. Ayrıca İstanbul'a gelmenin kendisi için ne kadar önemli olduğunu dile getirmiştir. Nitekim İstanbul doğudan batıya pek çok seyahatın görmeyi arzuladığı bir şehirdir.

İstanbul'u üç kısım halinde ele alan seyyah Üsküdar yani Anadolu yakası ile ilgili çarşılar ve mesire alanları dışında burada anlatacak bir şey bulamadığını belirtir. İstanbul olarak sınıflandırdığı bugünkü Suriçi bölgesiyle ilgili burada bulunan camiler, çarşı ve pazarlar, askerî talim yapılan Beyazıt Meydanı ve yine yangın gözetleme kulesi olarak kullanılan Beyazıt Kulesi zikrettiği yerlerdir. Beşiktaş, Galata, Beyoğlu, Tophane ve Kasımpaşa olarak ayırdığı üçüncü kısımda ise özellikle buradaki yapılar ilgisini çeker. Seyahatnamede en fazla yeri bu kısma ayırır. Beşiktaş'ta bulunan saray yani Dolmabahçe Sarayı, sefarethaneler, tophane ve top atışları, bahçeler, tramvay ve trenler, vapurlar ve deniz trafiğinin yoğunluğu bu bölümde bahsettiği yerler ve hususlardır. Yönetici konumundakilerin çok çalışkan ya da basiret sahibi olmaması gibi etkenler nedeniyle Türklerin bugün olması gereken seviyede bulunmadığını belirtir. Osmanlı donanma komutanı Hobart Paşa ve İngiliz büyükelçi Lord Duffer seyahatnamede adı geçen şahıslardır. Yazarın dört günlük izlenimler sonucu kaleme aldığı bu seyahatname kendisinden sonra yazılan diğer seyahatnameler gibi detaylı bilgiler içermese de Urdu dilinde Türklerle ilgili yazılan ilk seyahatname olması hiç şüphesiz onu ayrıcalıklı bir yere koymaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Çakmakçı, Mehmet Kemal. "Paisa Ahbâr Gazetesi Işığında Balkan Savaşları". *Türkiye'de Pakistan Çalışmaları* 1 içinde (93-123). Haz: A. Merthan Dünder, Davut Şahbaz. Ankara: Ankara Üniversitesi Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (APAM), 2023.

Çiftsüren, Arzu. "Turkey and Turks in the Travelogues of Hakim Muhammad Said". *Journey of Urdu Language*

and Literature in Turkey (From the Perspective of Turkey-South Assian Muslim Relations). ed. Halil Toker, Ali Moeen. Bhalpur: Urdu Ghar, 2015.

- Çiftsüren, Arzu. “Şibli Numani’nin Seyahatnamesinde II. Abdülhamid ve Gazi Osman Paşa. *Doğu Araştırmaları*. 18 (2018): 5-16.
- Çiftsüren, Arzu. “Urdu Dili ile Yazılan Türkiye Seyahatnameleri Bibliyografyası”. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 15/2 (Aralık 2020): 559-567.
- Çiftsüren, Arzu. “Pakistan Cumhuri Yayınları Türkiye Seyahatnamelerinde İstanbul”. *Türkiye’de Pakistan Çalışmaları I içinde (139-169)* Haz: A. Merthan Dünder, Davut Şahbaz. Ankara: Ankara Üniversitesi Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (APAM), 2023.
- Han, Nevvab Muhammed Ömer Ali. *Aine-i Freng*. Laknov: Naval Kishore Press, 1885.
- İşsever, Muhsin Ramazan. “Paisa Ahbâr Gazatesi Işığında Trablusgarb Savaşı”. *Türkiye’de Pakistan Çalışmaları I içinde (123-139)*. Haz: A. Merthan Dünder, Davut Şahbaz. Ankara: Ankara Üniversitesi Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (APAM), 2023.
- Majchrowicz, Daniel. *The World in Words: Travel Writing and the Global Imagination in Muslim South Asia*. India: Cambridge University Press, 2023.
- Sadid, Anvar. *Urdu Adab Main Safarnama*. Lahor: Magribi Pakistan Urdu Akademi, 1987.
- Wasti, Syed Tanvir. “The Turkish Component of the 1908 European Travelogue of Nazli Rafia, Begum of Janjira”. *Pakistan Perspectives*. 19/2 (Karachi 2014): 9-19.

